

Terebinth

vereniging voor funeraire cultuur

- **Themanummer Vlaanderen** | ■ **Grafzerkje en Epitaaf**
- **Van kerkhofjes tot militaire erevelden**

Mens & Plek

Naam Lucien De Cock

Leeftijd 62 jaar

Werk Internist/geriater en docent aan Artevelde Hogeschool Gent. In Vlaanderen is hij een bekende mediafiguur, maar ook in het buitenland gaf hij tientallen lezingen over ouder worden. Hij schreef diverse boeken over de dood.

‘Hoe meer ik met de dood werd geconfronteerd en hoe beter ik haar leerde kennen, des te fantastischer werd en is voor mij het leven. Onze existentie is geen zinloos doorbrengen van wat jaren, maar voor de meesten betekent het een zinvol en begeerd bestaan. Het is overigens veelal de zin en de waarde van het voorbije leven die in de dood de herinnering kleurt. Een graf, een naam, een afscheiddatum, een graffoto uit de tijd toen men nog levend was ..., het zijn herinneringen aan wie ooit is geweest, iemand die ergens een steen in de rivier heeft verlegd.

Vanuit mijn beroep was de dood echter voor mij niet op de eerste plaats een filosofische confrontatie, maar een dagdagelijkse realiteit. Ruim dertig jaar geleden werd ik arts in een tijd dat de mens begon te geloven in de belofte van de wetenschap dat we quasi onsterfelijk zouden worden. Dit is de grootste vergissing die ik heb meegemaakt. Integendeel, de dood bleef voor de meeste mensen een onaanvaardbaar taboe, waaraan moeilijk een zin gegeven kon worden. In mijn bureel staan dan ook twee diametraal tegenovergestelde boekenkasten. De ene bevat de wetenschappelijke boeken om het leven te behouden, de andere staat vol boeken in een poging de realiteit van het sterven proberen te aanvaarden. Onze visie op leven en dood evolueerde in die ruim dertig jaar voortdurend. Gelukkig bleven hoofdzakelijk oudere mensen sterven, want het overlijden van een jong iemand blijft revolte oproepen. Maar lijden en dood zijn vooral bespreekbaar geworden en menswaardig sterven werd verheven tot een elementair recht voor iedereen.’

Falende momenten

‘Dat een arts mensen geneest, zelfs spectaculair terugbrengt, lijkt de meest logische zaak. Dat een arts de strijd om zijn patiënt verliest en niet aan zijn familie kan teruggeven lijkt wel een falen en is moeilijker aanvaardbaar. Toch heb ik juist in deze falende momenten de diepste verbondenheid met vaak radeloze en ontroostbare nabestaanden ervaren. Dierbaren die rouwen, die de laatste wensen van hun geliefden voor na de dood nog in vervulling willen brengen, die hem/haar een mooie laatste rustplaats willen geven ... als een plekje om

LUCIEN DE COCK BIJ HET GRAF VAN JEANNE CALMENT (1875-1997)

naar terug te keren. Die ultieme invulling voor het tastbare maar nu dode lichaam bracht me vaak naar zovele kerkhoven. Begraafplaatsen... de plaats waar velen van ons ooit zullen belanden: rijken en armen, gedoopten en ongedoopten, verongelukten en zelfdoders, jongeren en ouderen, rustig overledenen of plots uit het leven gerukten. Op deze begraafplaatsen leven onze gevoelens en herinneringen aan wie zij zijn geweest verder. Van in zijn prille bestaan voelde de westerse mens nood om dit tot expressie te brengen en verhieft de dodenbezorging tot een fundamenteel kenmerk van zijn cultuur. Eeuwenlang omringde hij zijn doden met een schat aan funeraire kunst, wiens variëteit en schoonheid me overal in de wereld aantrok. Zelfs de herontdekte westerse crematie werd inhoudsvoller dan alleen maar een versnelde omzet naar een hoopje amorfe as. Ook rond de beschikking van de as ontwikkelt zich een nieuwe cultuur. Wandelend over de gangen van menig begraafplaats slenter ik tussen de subjectieve gevoelens van onbekenden. Soms hou ik halt bij iemand die mij dierbaar was en aan wie bijzondere herinneringen zijn gebleven. Zo hou ik elk jaar stil bij de mens die ooit het langst – meer dan 122 jaar - heeft geleefd, Jeanne Calment, op de begraafplaats in Arles. Elk jaar leg ik op haar graf neer: de beloofde zonnebloemen.’

Tekst en foto: Lucien De Cock

5 Deurne

Inhoud

13 De Grote Oorlog: dagelijkse dodenherdenking
De Tweede Wereldoorlog *leeft* in Nederland, in tegenstelling tot de Eerste. Maar in België wordt de Eerste Wereldoorlog de Grote Oorlog genoemd. Waarom? Een bezoek aan de voormalige slagvelden van Ieper kan een antwoord geven op deze vraag.

En verder

- 2 Mens & Plek: Lucien De Cock
- 3 Naar Vlaanderen!
- 4 Funeraire culturen in Nederland en Vlaanderen
- 5 Van kerkhofjes tot militaire erevelden
- 9 Antwerpse joden begraven in Putte
- 12 Wandelen over begraafplaats Hasselt
- 15 Gepassioneerde geschiedenis van Epitaaf
- 17 Verenigingsnieuws
- 20 Gast aan het woord: Jacques Buermans / Colofon

OMSLAG: JACQUES BUERMANS, VOORZITTER VZW GRAFZERKJE BIJ ZIJN TOEKOMSTIGE LAATSTE RUSTPLAATS
FOTO: JANNES MULDER

Naar Vlaanderen!

De redactie wilde al langer een themanummer maken, na het speciale nummer van september 2009. Eén van ons riep: Vlaanderen! De redactie was direct enthousiast. We namen contact op met Jacques Buermans, voorzitter van Grafzerkje en met Tim Jansens, secretaris van Epitaaf. Rindert Brouwer bracht ons in contact met Lucien De Cock (zie rubriek Mens&Plek), die ons zijn

medewerking toezegde. Wij willen allen danken, evenals de overige auteurs. Terugkijkend viel ons het enthousiasme van onze Vlaamse vrienden op. Buermans vertelde over William Windey, een van de eersten waar Grafzerkje op kon rekenen. Hoogtepunt, letterlijk en figuurlijk, was zijn restauratie van de grafkapel Nicolopulo. De bronzen deur werd tijdens de Tweede Wereldoorlog door een bom uit zijn hengsels gerukt. William laste ze en met drie volwassen personen werd alles teruggeplaatst. Twee weken later werd de deur gestolen, maar er kwam een nieuwe. Louis van Dyck kreeg vanuit de Rotterdamse Stichting Volkskracht het verzoek het graf van een van hun stichters op te sporen. Hij komt nu om de twee maanden langs en reinigt het gevonden monument. Ook Christiaan Ketele heeft monumenten in peterschap genomen. Met echtgenote, hond en hoge drukreiniger organiseren zij een dagje Schoonselhof. Hangar Flying, de vereniging die zich inzet voor alles wat met vliegeniers te maken heeft, nam graven van piloten in peterschap. Op de Borgerhoutse begraafplaats Silsburg zijn 'Janssens &

Janssens' niet weg te cijferen. Vader Jan en zoon Geert namen daar al meer dan vijftig grafmonumenten onder handen. Prachtige voorbeelden van vrijwilligers die een hart voor het Vlaamse funeraire erfgoed hebben.

Wij wensen U veel leesplezier!

Jannes H. Mulder en Bartho Hendriksen, samenstellers themanummer over Vlaanderen

Buurlanden hebben dikwijls verbijsterend weinig kennis van elkaars gewoonten. In Nederland en Vlaanderen wordt dezelfde taal gesproken, maar op een andere manier. Vlamingen zijn een stuk zuiniger op het Nederlands. Er is steeds meer sprake van een Nederlands Nederlands en een Vlaams Nederlands.

Funeraire culturen in Nederland en Vlaanderen

Waar Belgen dan weer amper bij stilstaan is het gegeven dat er ook in Nederland een breuklijn loopt. In België is dat de taalgrens, in Nederlands is er een religieuze grens. In Noord-Brabant en Limburg lijken Nederlanders het meest op Belgen. Hoe komt dat? Omdat ook die provincies van oudsher rooms-katholiek zijn. En katholieken staan nu eenmaal anders in het leven dan protestanten. En het grootste deel van Nederland benoorden de grote rivieren is protestants. Dat vertaalt zich ook in de funeraire cultuur in beide landen. De meeste Nederlandse begraafplaatsen kennen een strakke indeling, en onderscheiden zich vooral door eenvoud. Hier is de calvinistische achtergrond te herkennen. 'De kerkdienst is er niet om jou troost te bieden, de kerkdienst is er om Hem te eren', merkte Anil Ramdas onlangs op¹. Protestanten zijn gezagsgetrouw, lijdzaam, sober en zuinig. Bij uitvaarten worden begrippen als hel en verdoemenis en woorden als zondaar gebezigd. Katholieken mogen officieel veel niet, maar in de praktijk loopt het allemaal zo'n vaart niet. Om te zeggen dat het er bij katholieke begrafenissen vrolijk aan toegaat voert te ver, maar de doden worden alleszins zingend *In paradisum* begeleid, zonder hel en ver-

doemenis.

In Vlaanderen 'leven' de begraafplaatsen meer. De mensen mogen er wéten dat er wordt getreurd. Je ziet er veel verschil in zerken, veel fantasierijke tombes, een enorme variëteit aan crypten en grafkapellen, en veel beelden van rouwende engelen op de graven. Ook de overledenen zelf zijn dikwijls vereeuwigd. 'Luitenant-generaal Storms weet zich onthouden door een buste die hem opvallend veel op Ruslands laatste tsaar laat gelijken. Hij was commandeur in de Orde van Leopold en bevelhebber van de vierde Afrikaanse expeditie in Belgisch Kongo. Ook stichtte hij M'Pala. Hij werd geboren in 1846 en liet het leven te Brussel in 1918, het laatste jaar van de Groote Oorlog. Storms onvervaarde blik lijkt niet het kerkhof te zien, maar banaanbomen en stoeiende zwarte meisjes met heidense borstjes', noteerde ik op dat flamboyante kerkhof van Laken².

Sepiakleurige portretten

Ook foto's zijn op vele plaatsen in de gedenkplaten verwerkt. Tegenwoordig zie je die in Nederland ook wel, maar in België werden ze al op zerken geschroefd toen de fotografie nog maar net was uitgevonden. Dat resulteerde in

prachtig verweerde sepiakleurige portretten. De vreemde schoonheid van de Belgische begraafplaatsen inspireerde ook dichters. Zo wijdde in 2005 Rudy Witse een bundel aan een confrontatie tussen het Parijse Père Lachaise en de monumentale Antwerpse begraafplaats Schoonselhof³. Een ander merkwaardig verschil is dat Nederland, ambtelijk tot in de puntjes als het is, kan garanderen dat een begraafplaats eeuwig bewaard blijft. Daarom kiezen veel joden voor een laatste rustplaats in Nederlandse bodem. Zodra je op weg van Vlaanderen naar Nederland de grens nog maar amper bent gepasseerd liggen in Nederlands Putte (de grens loopt dwars door het dorp) liefst drie joodse begraafplaatsen, terwijl daar nimmer een joodse gemeenschap heeft bestaan⁴.

Een tweede funerair raakpunt tussen beide landen is de 'Eenzame uitvaart'. Daarbij begeleiden dichters eenzaam gestorvenen naar hun graf. F. Starik nam daartoe in Amsterdam het initiatief. In Antwerpen nam Maarten Inghels het idee over. Groeien de funeraire culturen van Nederland en Vlaanderen naar elkaar toe?

Tekst en foto: Bert Bevers

¹ Hemel en aarde, Anil Ramdas, NRC Handelsblad, dinsdag 2 maart 2010

² Kerkhof van symbolisme lijkt tombe voor zichzelf, Bert Bevers, *Noterem*, 2de jaargang, nummer 2, bladzijde 45-49, Rotterdam, 1987

³ Père Lachaise-Schoonselhof - Een confrontatie, Rudy Witse, Uitgeverij Pandora, Antwerpen, 2005 (ISBN 90 5325 270 3)

⁴ Zie artikel van Anne-Mie Havermans hierover in dit nummer.

Vlaams funerair patrimonium

Vlaanderen, dat eeuwenlang quasi uniform rooms-katholiek was, heeft een sterk funerair verleden, dat grotendeels door die religieuze geschiedenis bepaald werd. Enkele verschillen met de Nederlandse funeraire cultuur komen eerst aan de orde. Vervolgens wordt de evolutie van kerkhof naar hedendaagse begraafplaatsen gepresenteerd.

Op de eerste plaats zijn alle begraafplaatsen in België openbaar. De nu nog enkele uitzonderlijke privé-begraafplaatsen waar nog begraven mag worden, zijn strikt beperkt tot de koninklijke familie, de bisschoppen in hun kathedralen en enkele kloosterbegravingen. De koninklijke crypte van Laken, gemakkelijk toegankelijk op zondag en enkele bijzondere dagen,

Van kerkhofjes tot militaire erevelden

loont de moeite voor een bezoek. In de Sint-Romboutskathedraal van Mechelen en de Sint-Baafskathedraal rusten heel wat bekende bisschoppen en is er nog plaats voor opvolgers. Enkele particuliere kloosterbegravingen zoals die van de Zusters Annuntiaten van Heverlee of van de paters Benedictijnen in Zevenkerken, herinneren aan de kloosterverbondenheid van weleer. Begraven op eigen eigendom, zoals in de eigen grafkapel, mag niet meer, al slipt er nog wel eentje door de mazen.

Klassering van graven

In 1971 kwam de wet op de begraafplaatsen en de lijkbezorging tot stand, die vrij strikt wordt toegepast. De 'eeuwigdurende concessie' – op heel wat oude graven uitdrukkelijk vermeld – werd in 1971 afgeschaft en vervan-

gen door een concessie van vijftig jaar, eventueel eenmalig hernieuwbaar. Dit blijft de voornaamste reden waarom heel wat Antwerpse joden zich even over de grens in Nederland laten begraven om rustig de Dag van het Laatste Oordeel af te wachten. Dit verklaart ook de bijna totale afwezigheid van moslimgraven tot nog toe. Ook de tweede generatie islamvolgelingen keert veelal nog terug naar het land van hun voorvaders, waar zijzelf misschien nooit zijn geweest, maar wel kunnen wachten op het eind der tijden. Toch hebben sommige gemeenten reeds plaats voorzien voor moslims, want het is bijna zeker dat de volgende generatie hier geboren zal worden, leven, sterven en ook begraven zal worden, mits enige aanpassing aan hun geloofsovertuiging. De toepassing van de verplichte ruiming van

Begraven op eigen eigendom, zoals in de eigen grafkapel, mag niet meer

waardevolle graven na het verstrijken van de concessie zou natuurlijk ook een zware slag zijn voor het verlies van het eigen funerair patrimonium. Daarom bestaat de mogelijkheid tot klassering van waardevolle graven, een mogelijkheid die steeds meer wordt toegepast. Voor dergelijke oude graven kan ook concessie aan een nieuwe overledene worden toegekend met behoud van het waardevolle graf.

Crematie

Lijkverbranding werd in België bij wet van 1932 toegelaten, maar vooral de lange katholieke tegenstand lag aan de basis van het uiterst geringe succes van crematie tot in de jaren 1980. Deze achterstand werd vooral het laatste decennium ingehaald en rond de asbestemming ontwikkelt zich geleidelijk een hele nieuwe funeraire cultuur. De huidige wetgeving gebiedt immers op elke begraafplaats de verplichte aanwezigheid van een strooiweide, een columbarium en een plaats voor urnengraven. Op sommige begraafplaatsen ontstonden creatieve innovaties voor de asbestemming zoals in Gent met zijn vlindertuin op de Zuiderbegraafplaats, zijn paddenstoelentuin voor kinderas op de Westerbegraafplaats, zijn rozentuin op de begraafplaats van Gentbrugge en zijn urnenbosje op de begraafplaats van Sint-Amandsberg. En in 2003 werd in Schelle een nissenheuvel of grafheuvel in piramidevorm gebouwd. Behalve voor de asbeschikking gold in België tot nog toe dat er op de begraafplaatsen enkel begraven kon worden in volle grond of in een grafkelder. Naar analogie met vooral de zuidelijke landen zou recent ook bovengronds begraven mogelijk zijn. Men vergeet hierbij echter veelal de reden waarom in het Zuiden vooral bovengronds werd begraven en de vraag stelt zich of bovengronds begraven in een Vlaanderen met praktisch overal zandgrond wel een aanwinst is. Men schijnt ook vergeten te zijn dat in het Brusselse nog oude bovengrondse galeries zijn waar

bovengronds werd begraven zoals men dat aantreft in Italië. Minder begrijpelijk is dat door sommige gemeentebesturen nu eenvoudige grafkelders verboden worden. Ander opmerkelijk feit is dat de begraafplaatsen in België allemaal afgebakend zijn met een muur of modernere afsluiting zoals voorzien bij de wet van 1829.

Kindergraven

Ondanks het feit dat de kindersterfte zeker enkele decennia geleden nog vrij hoog lag, neemt de plek waar kinderen begraven worden meestal geen opvallende plaats in. Integendeel, vooral op de oude begraafplaatsen is de begraafplaats voor de kinderen niet meer dan een weinig opvallende hoek. Specifieke kinderbegraafplaatsen blijken hier nooit te hebben bestaan. Op de nieuwere begraafplaatsen is er meestal een wat opvallender deel voorbehouden voor het kind en bestaat er soms een kinderkhof. Slechts sporadisch vindt men reeds enige specifieke aandacht voor de foetus en het doodgeboren kind, zoals op de stadsbegraafplaats van Leuven. Op deze laatste is er ook een plaats voorbehouden voor mensen die hun lichaam afstonden voor de wetenschap. Het oudste type begraafplaats is het traditionele 'kerkhof', een hof rond de kerk waar de doden werden begraven. Aangezien de meeste van deze begraafplaatsen vrij centraal in de gemeenschap liggen, is hun oppervlakte meestal beperkt. Het zijn juist deze binnenstedelijke begraafplaatsen die het mikpunt vormden van het Edict van keizer Jozef II in 1784 en het decreet van Napoleon in 1804. Mede op basis van de beslissingen dat de doden buiten de stad begraven moesten worden en ook omwille van het plaatsgebrek op deze kerkhoven, zijn ook in het katholieke Vlaanderen de meeste hoven rond de kerk geruimd in de tweede helft van de twintigste eeuw. In of tegen de kerkmuren ziet men vaak nog restanten van graven die destijds direct tegen de kerk aanleunden. Gelukkig zijn ze niet allemaal verdwenen en zijn er vooral enkele kleine pareltjes bewaard gebleven, zoals de mooie begraafplaatsen van Daknam (Lokeren), Afsnee (Gent), Mariakerke (Gent), Slijpe (Middelkerke) en vele andere. Dergelijke kerkhoven staan van-

Op een kerkhof in Brugge (foto: Rindert Brouwer)

daag de dag propvol graven en meestal kan er nog slechts begraven worden als een oud graf geruimd wordt.

Klassieke ornamenten

Gewoonlijk is de betekenis van de natuur en het groen hier nauwelijks vermeldenswaardig, een soms markante boom niet te na gesproken. Deze kerkhoven hebben meestal een wat donker uitzicht omwille van de overwegend gebruikte arduin en de verwerking van de graven. Hier en daar treft men nog wel een mooi gietijzeren kruis of omheining aan. Dergelijke kerkhoven bevatten doorgaans enkele grote grafmonumenten, gewoonlijk van de clerus, de notabelen en de rijken van de gemeente. Ook treft men hier vaker familiekersers aan, al is het aantal doden in die grafkelders meestal beperkt en helemaal niet zo omvangrijk als in de Franse en zuidelijke familiekersers. Meestal treft men op de graven ook de klassiek funeraire ornamenten. Het kruisbeeld

Het is bijna zeker dat de volgende generatie moslims hier geboren zal worden, leven, sterven en ook begraven zal worden

overheerst hier alles, des te meer omdat goddelozen en andersdenkenden vroeger zelfs geen plaats kregen in deze gewijde grond. Kenmerkend is ook het veelvuldige voorkomen van dezelfde familienamen, want het dorp van weleer bestond destijds veelal uit enkele grote families en het kerkhof bevatte vaak de geschiedenis van het dorp.

Grote begraafplaatsen buiten de stad

De (ver-)ordeningen van Jozef II en Napoleon hebben op de eerste plaats aanleiding gegeven tot het ontstaan van enkele grote begraafplaatsen buiten de stad van weleer, vooral dan in de grote steden. Enkele markante grote begraafplaatsen uit die en volgende tijd zijn de begraafplaats Steenbrugge te Brugge, de begraafplaats van Hasselt (1807), de Westerbegraafplaats te Gent (1873) en het Schoonselhof te Antwerpen (1911). Deze grote begraafplaatsen werden opgevat als grote parken waar de veelal majestueuze monumenten een plaats kregen midden in de natuur. Tot op vandaag blijven deze begraafplaatsen ook echte groene longen binnen deze steden, maar ze krijgen vandaag tevens ook meer aandacht als waardevolle culturele plaatsen waar ons rijk funerair patrimonium beschermd wordt. Een majestueuze ingang met brede laan, ondertus-

sen heel oud geworden bomen, militaire ereplaatsen, ereparken van diverse aard, en uiterst waardevolle graven horen tot de belangrijkste kenmerken van deze grote begraafplaatsen. Tot de wat kleinere begraafplaatsen uit die vroege periode horen onder andere ook de oude begraafplaatsen van Izegem (1806), Eeklo (1810) en Roeselare (1821).

Op de meeste plaatsen verdween het vertrouwde kerkhof en verloor de katholieke kerk haar heerschappij over de begraafplaatsen, gezien die voortaan moesten openstaan voor elke overtuiging. De meeste begraafplaatsen van de Vlaamse gemeenten dateren van latere datum, want na de nederlaag van Napoleon bleek de opgelegde haast tot oprichting van begraafplaatsen buiten de stad geluwd. Sedert de jaren 1960-70 is bijna op alle begraafplaatsen het monumentale graf verdwenen en vervangen door veel simpeler graven. Deze majestueuze graven zouden overigens ook niet meer betaalbaar zijn.

Bloemenhof van chrysanten

Vlaanderen heeft ook heel wat befaamde grafbouwers gekend. De kleinere graven van de diverse materialen van vooral marmer en graniet geven de begrafenissen nu een soberder maar wel kleurrijker aanzien. De kleinere graven hebben een meer individuele bloem- en

---

Voor de lange katholieke tegenstand lag aan de basis van het uiterst geringe succes van crematie tot in de jaren 1980

plantversiering gekregen. Omdat de familie ook verantwoordelijk is voor het onderhoud van het graf, zijn de nodige middelen voor het grafonderhoud op de begraafplaatsen aanwezig en liggen de Vlaamse begraafplaatsen er bijna overal vrij verzorgd bij. Allerheiligen (eerder dan Allerzielen) blijft de herdenkingsdag van de doden, waarbij de begraafplaatsen in Vlaanderen echt nog worden omgetoverd tot een bloemenhof met de chrysanthe in diverse variëteiten als de kerkhofbloem bij uitstek, maar helaas met een levensduur van amper een drietal weken.

Het tekort aan begraafplaats en de idee dat alle mensen in de dood gelijk zijn, heeft vooral in de jaren 1970-80 geleid tot heel wat voorschriften in het streven naar uniformiteit van de graven: dezelfde afmetingen, dezelfde stijlen, dezelfde concessies. Deze uniformiteit heeft ongetwijfeld meer orde gebracht, maar is zeker de funeraire creativiteit niet ten goede gekomen. Dit neemt niet weg dat

Bijna elke wat oudere begraafplaats heeft zijn monument ter ere van de gevallen soldaten

zowat elk bezoek aan een begraafplaats enkele mooie of verrassende impressies nalaat over hoe de moderne mens omgaat met de lijkbezorging van zijn geliefde. De gevoelens van een eenvoudige graftekst, een persoonlijke foto op een graf, een mooi beeldje, een aanhangelijk stukje of een ontboezeming zijn even sentimenteel of passioneel als het romantische grafmonument van weleer. Hopelijk zal een al te strakke wetgeving het funerair patrimonium van deze tijd niet herleiden tot enkele nietszeggende ontwerpen. Vooral gezien de toememende crematie en het strikt opvolgen van de opruiming bij verlopen concessie verschijnen op sommige begraafplaatsen storende gaten in de egale rust en aanblik van een begraafplaats.

Militaire graven

Voor de laatste twee decennia kreeg ook 'groen' een grotere betekenis op de begraafplaatsen. Sommige nieuwe begraafplaatsen zoals de begraafplaats van Hoog Kortrijk zijn begonnen vanuit de idee eenheid en rust met de natuur. Op de begraafplaats van Bree (Belgisch Limburg) moest de eenvoud domineren. Op vele oudere begraafplaatsen wordt nu tussen het steen van de graven meer groen en plantengroei gebracht. Ook het graf bedekt met planten in plaats van steen komt meer in.

Een overzicht van funerair Vlaanderen dat voorbij zou gaan aan de militaire graven, zou compleet onzinnig zijn. Bijna elke wat oudere begraafplaats heeft zijn monument ter ere van de gevallen soldaten. Vele burgerlijke begraafplaatsen hebben erevelden voor de gesneuvelde soldaten van eigen natie en van de geallieerden. Maar Vlaanderen, en vooral de Westhoek, ligt vol met doorgaans erg in ere gehouden militaire begraafplaatsen voor zowat alle geallieerde soldaten. Plaatsen als het Tyne Cot Cemetery in Passendale en het British Cemetery in Poelkapelle (Commonwealth), het Cimetière St.-Charles de Potyze in Ieper (Fransen), het Flanders Field Cemetery in Waregem (Amerikanen), de begraafplaats van Houthulst (Belgen) en zovele andere moeten herinneren aan het geschonken leven van de overwinnaars. Op de serene West-Vlaamse begraafplaatsen van Vlad slo, Langemark, Hooglede en Menen en

in het Limburgse Lommel, herinneren vooral sobere zwarte tegels en kruisen aan de waanzin waarmee vooral jonge levens van de Duitse verliezer in de oorlog werden gedreven. Zij moeten vooral voor de volgende generaties een waarschuwing blijven tegen de wreedheid en de complete onzin van oorlog en geweld.

Vlaams funerair chauvinisme

Wie tenslotte enig authentiek Vlaams funerair chauvinisme wil zien kan een bezoek brengen aan het Campo Santo van Sint-Amandsberg bij Gent. Deze mooie begraafplaats wordt beschouwd als het erepaviljoen voor de voortrekkers van de Vlaamse ontvoogding en de rustplaats van zoveel betekenisvolle Vlamingen. Wie Vlaanderen niet kent zal op menige begraafplaats overal in Vlaanderen halt houden. Het gaat dan om een graf met een kruis met het opschrift 'AVV-VVK', wat staat voor 'Alles voor Vlaanderen – Vlaanderen voor Kristus'. Dit heldenhuldekruis van Joe English siert ook de IJzertoren in Diksmuide, het symbool van Vlaanderen bij uitstek. Op de mooie kleine begraafplaats van Zonnebeke werden tussen 1930 en 1937 de stoffelijke resten van frontsoldaten onder identieke kruisjes bijgezet. Ze staan er nog boven een crypte met vrijstaande kisten van een oud-strijder van ... de Belgische Onafhankelijkheidsstrijd van 1830. Vlaanderen: altijd nog een stuk België.

Tekst en foto's: Lucien De Cock

Lommel: tienduizenden gesneuvelde Duitse soldaten werden hier vanuit de kleine begraafplaatsen samengebracht

Putte, een dorp op de grens van Nederland en België, heeft op het grondgebied van de gemeente Woensdrecht nabij een bos en heidegebied, drie joodse begraafplaatsen die vlak naast elkaar liggen. Anders dan men daaruit kan concluderen is Putte nooit een vestigingsplaats geweest voor joden. Het bekijken van de opschriften op de grafstenen geeft een aanwijzing: de meesten vermelden Antwerpen als plaats van overlijden.

Toevluchtsoord na de dood voor Antwerpse joden

Sinds 1828 hadden de joden in Antwerpen een plaats waar ze hun doden konden begraven, op een afgebakende plaats van de (toen nog parochiale) Kielbegraafplaats. De groei van de joodse gemeenschap liep samen met de groei van Antwerpen, die vanaf 1880 sterk toenam. Omstreeks 1830 kwamen joodse immigranten vooral uit Nederland, later gevolgd door een aanhoudende toestroom van Oost-Europese joden, die in Antwerpen inscheepten voor Amerika, en vluchtelingen van de Russische pogroms. Welgestelde joodse handelaars en industriëlen brachten in deze periode de diamantsector tot volle expansie, ten nadele van Amsterdam. Talrijke diamantbewerkeren werkten zestien uur per dag voor een laag loon, zonder sociale zekerheid. Wel hadden zij hoge begrafeniskosten. Zij waren niet de enige joden die in deze omstandigheden leefden, de meerderheid van de immigranten waren venters, kleine winkeliers, hotelhouders, handwerkers en arbeiders.

Frechiestichting

In België worden begraafplaatsen alleen ingericht door de overheid. Eeuwigdurende vergunningen, ingevoerd door Napoleon (1804) waren duur en boden

Deze begraafplaatsen werden in Nederland gesticht omdat daar voor alle leden eeuwige rust verzekerd kan worden

geen garantie op eeuwige onverstoorde grond, zoals voorgeschreven door de joodse rite. In Antwerpen had men het Groenkerkhof (nu Groenplaats) al ingeruild voor de Stuivenbergbegraafplaats (nu Stuivenbergplein) en omstreeks 1900 zocht de bloeiende stad Antwerpen naar een plaats ter vervanging voor de bijna volle Kielbegraafplaats. Die zou er in 1911 komen met de aankoop van het adellijke domein Schoonselhof, dat in 1921 werd geopend als stedelijke begraafplaats van Antwerpen. Om tegemoet te komen aan de verzuchtingen van kostprijs, plaatselijke reglementen en eeuwige rust besloot Henri Frechie (1845-1932) tot het oprichten van een vereniging waarvan

iedere joodse familie lid kon worden voor een kleine maandelijkse bijdrage. Bij overlijden zou er niets meer betaald moeten worden. Op 16 maart 1884 werd de Israëlitische Begrafenisvereniging Antwerpen vzw gesticht, later de Frechiestichting genoemd. Voor de Tweede Wereldoorlog telde de stichting zo'n 3.500 donateurs. leden. Frechie kocht in Putte grond voor zijn stichting, waar op 20 mei 1910 de eerste joodse begraafplaats werd ingewijd. Nog in hetzelfde jaar werd ook de begraafplaats van Machsike Hadass, achter die van Frechie gelegen, in gebruik genomen. Eind 1921 volgde de inwijding van de derde begraafplaats in Putte, die van Shomre Hadass. Deze

Nederlands Putte

Askenazische joden willen bij de opstanding snel uit het graf, een platte steen zou dat hinderen

begraafplaatsen werden in Nederland gesticht, omdat daar voor alle leden eeuwige rust verzekerd kan worden. Bij aankomst via de weg van Antwerpen naar Bergen op Zoom zie je bij Putte van ver de hoge muren en de imposante ingangspoort met Davidster; dit is de begraafplaats van Shomre Hadass van 1921 (Putseweg 24). Deze modern-orthodoxe gemeente komt in Antwerpen samen in de prachtige synagoge in de Bouwmeesterstraat. Om de hoek ligt de joodse begraafplaats van 1910 aangelegd door de Frechiestichting, voor de 'Hollandse gemeente' (Putseweg 36). Daarnaast ligt de begraafplaats van de Israëlitische orthodoxe gemeente Machsike Hadass (Noordweg) eveneens van 1921.

Zo nabij en toch verschillend

Ieder van de drie begraafplaatsen is ommuurd en ieder van de drie heeft een eigen karakter: door de structuur, door de opvatting van de graftekens en door het materiaalgebruik.

Gemeenschappelijk voor de drie begraafplaatsen zijn, naast het metaheerhuis en een algemeen gedenkteken voor de slachtoffers van het naziregime, het alomtegenwoordige Hebreeuws, typische joodse symbolen en smalle doorgangen tussen de rijen graven (om spaarzaam om te gaan met de eeuwige grond?). Op de begraafplaats van de

Frechiestichting heerst een serene sfeer. Haast uniforme stèles staan er rij na rij, met in het midden een bescheiden bomenlaan. De sfeer van het omringende bos is op de begraafplaats goed voelbaar. Begroeiing op de graven is niet toegelaten, maar er is een diversiteit aan mossen die, als ze in bloei staan, een rode gloed geven aan het geheel. Hier ligt Henri Frechie zelf begraven, op park B. Hij was sigarenfabrikant en later herbergier en vertaler. Opmerkelijk is dat alle graven dezelfde oriëntatie hebben, naar het zuiden. Dit is omdat de meeste joden verkiezen begraven te worden met aangezicht naar het oosten. Hier dus geen kruisende lanen met graven die naar elkaar toe kijken. Het is niet toevallig dat de graven er enkel aangeduid worden met opstaande stenen, Askenazische joden willen bij de opstanding snel uit het graf, een platte steen zou dat hinderen. Eén graf valt op, het ligt in de as van de toegang; het mausoleum voor de familie Horowitz-Bernsohn, een te betreden ruimte met een oriëntalistische uitstraling, monumentaal, maar zonder uitbundig te zijn in kleur of afwerking.

Rijksmonumenten

De begraafplaats Shomre Hadass geeft een rijkere indruk, enkel al door de grotere toegangspoort, het metaheerhuis en van de totale oppervlakte. Die

impressie wordt nog eens versterkt door de breedte van de hoofdlaan. Ook dit is weer met een reden: een cohen of priester mag niet in de nabijheid van doden komen, maar zolang de Cohenin op de betegelde strook van de hoofdlaan blijven, zijn ze op de toegelaten afstand van de doden. Deze ingreep maakt het hen dus mogelijk om hun afgestorvenen te bezoeken. Op deze laan ligt het familiegraf Bernsohn-Stern dat sterk lijkt op de 'grafkapel' van Horowitz-Bernsohn, maar dan rijker uitgewerkt slanke zuiltjes met fraaie kapitelen en sierlijke hoefijzerbogen. Dit graf is beschermd als rijksmonument, net als de meeste onderdelen van deze begraafplaats en die van de Frechiestichting.

De begraafplaats van Machsike Hadass is niet doorlopend toegankelijk, jammer want deze begraafplaats is erg boeiend voor wie er oog voor heeft. Er is een variëteit aan graftypes, waar onder een aantal erg monumentale, van de beste steenhouders van Antwerpen, zoals Cl. Jonckheer fils. Ook hier valt de vindingrijkheid op. De graven op deze begraafplaats staan ook alle gericht naar het zuiden, tot op de hoofdlaan toe. Om te vermijden dat aan de zuidzijde van de hoofdlaan enkel de achterkanten van de hoge graftekens te zien zouden zijn, hebben de stèles van de zuidkant een onbewerkte voorkant. De familienaam staat dus in feite op de achterzijde zodat de hoofdlaan toch een harmonische aanblik verkreeg.

Eeuwige rust?

De oudste graven van de drie begraafplaatsen liggen verzameld op één plek op de begraafplaats van Shomre Hadass, op de enige plaats waar buiten de hoofdlaan bomen groeien. Hier staan verzakte graftekens, divers van type, in vijf rijen opgesteld. Net daarvoor is een perceel met vier graftekens op de hoeken en centraal enkele rijen lage platen. Op deze platen staan ongeveer vijfhonderd namen van hen die in 1935 van de gesloten Kielbegraafplaats in Antwerpen naar dit ossuarium werden overgebracht. Dit zijn 'gewone mensen' afkomstig van zowel de 'Hollandse' gemeente, als die van Shomre en Machsike Hadass, voor wie er geen overbrenging van het graf betaald kon worden. In de Frechie-notulen van 1930 wordt voor het eerst gesproken van ontgravin-

TOEGANGSPOORT TOT BEGRAAFPLAATS SHOMRE HADASS

gen te Kiel en het overbrengen naar hun begraafplaats te Putte. De stoffelijke resten van Salomon Meijer Frechie en Grietje Grewel werden op kosten van hun zoon Henri Frechie overgebracht en begraven op Park B/7/19 en 29. Rij B is overwegend gebruikt voor het begraven van hen die eerst in Kiel lagen, de grafsteen kwam mee. Er werden ook leden van de Frechiestichting van Kiel naar Schoonselhof in Antwerpen overgebracht.

Voor vele graftekens van joodse Antwerpenaren op Shomre Hadass, Mashike Hadass en Schoonselhof valt op dat ze van veraf niet erg verschillen van diegenen die in die periode werden opgericht op niet-joodse graven. De typologie, het materiaalgebruik, de stijl en zelfs de grafsymboliek die in Antwerpen in die periode voorkomen, zijn meestal gehanteerd. Natuurlijk is hier geen kruis te vinden, maar wel een gedrapeerde urn op top van een stèle, of een gebroken zuil.

Stenen geheugen

De begraafplaats is een oord van herinnering, waar graftekens en cenotafen (herdenkingstekens voor personen die hier niet begraven werden) hun plaats vinden. Philippe Pierret, conservator van het Joods Museum van België (www.new.mjb-jmb.org), organiseert werkkampen op joodse begraafplaatsen. Die worden dan op professionele wijze onderzocht, graftekens worden geïnventariseerd en gerestaureerd. Dit werk, in

Wallonië en Noord-Frankrijk, verdient navolging in Vlaanderen én in Putte. Het stenen geheugen van joods Antwerpen hoort gekoesterd te worden. Tot slot enkele gedragsregels bij het bezoeken van een joodse begraafplaats. Uit eerbied voor deze heilige plaats worden heren gevraagd om hun hoofd te bedekken. Er mag niet worden gestaan op of geleund tegen grafstenen. Eten, drinken of roken hoort er niet.

Tekst: Anne-Mie Havermans

Foto's: archief Hulsman & Hulsman

Verder lezen

Anne-Mie Havermans, *De Davidsster als baken: Joden*, in: *Schoonselhof Nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse Necropool*, Antwerpen, 2005, 249-264.

Hulsman & Hulsman, *Bouwen op de grens, Gids voor de funeraire architectuur in Nederland, deel Zuid*, Rotterdam, 2008, p. 236, 238, 239, 243, 244.

Praktische informatie

Shombre Hadass, Putseweg 24, Putte
Frechiestichting, Putseweg 36 (toegangspoor Noordweg), Putte

Machsike Hadass, Noordweg, Putte
Op sabbat (zaterdag) en de joodse feest- en gedenkdagen zijn de begraafplaatsen voor bezoek gesloten.

BEGRAAFPLAATS FRECHIE. FOTO: AUTEUR

SHOMBRE HADASS FOTO: AUTEUR

Wandelen over begraafplaatsen

Oud-Kerkhof Hasselt: klein en charmant

Deze volledig ommuurde parkbegravingplaats die in 1807 officieel in gebruik werd genomen, moet de funeraire liefhebber met zijn kleinschalige romantische charme overtuigen. Sinds 1930 worden hier geen doden meer ter aarde besteld, tenzij er nog ruimte is in de bestaande familiegrafkelders. De meeste monumenten hebben eeuwigdurende vergunningen en zijn uitgevoerd in blauw hardsteen, eventueel gecombineerd met wit carrara marmer.

Eclectische architectuur

Met zijn rijke variatie aan gedenktens, bomen, planten en korstmossen vormt het vandaag een idyllisch plekje van rust tussen de schoolgebouwen en het verkeer naar het noorden van Limburg. De ijzeren en stenen kruisen, de kleinere en grotere grafmonumenten en de statige grafkapellen geven een mooie weerspiegeling van de romantische landschapsstijl en van de rijkdom van de toenmalige Hasseltse bourgeoisie. Verwacht vooral eclectische architectuur met nogal wat neoklassieke en neogotische inslag, het toenmalige uitdrukkingmiddel bij uitstek voor het katholieke geloof.

Start bij de kapel

Aan de enige ingang van de begraafplaats vind je een ereperk voor de gesneuvelden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Maar ik stel voor dat je eerst zo'n honderd meter de hoofddreef afwandelt tot aan de centrale kapel. In deze kapel, gebouwd in 1809 en gerestaureerd in de jaren 1990, krijg je geschiedkundige informatie over begraven in het algemeen en het begraven in Hasselt in het bijzonder. De ideale locatie om je wandeling te starten. De begraafplaats is opgedeeld in negentien perken. De nummers van de perken worden mooi aangeduid met borden. Zo ligt perk 1 net voor de centrale kapel. Heb in je wandeling zeker oog voor de graven van de lokale jeneverstokers. Zij zijn ter aarde besteld in de mooiste centrale monumenten. Let ook op de kindergraven langs de buitenmuren van het kerkhof: regelmatig lichtblauw of wit geschilderd als teken van onschuld. Veelal zijn ze ook versierd met een engeltje van keramiek. Je zult trouwens vaker kruisen of kransen van Hasseltse keramiek op de graven aantreffen.

Vlaanderen kent mooie monumentale begraafplaatsen zoals het Antwerpse Schoonselhof en de Gentse Westerbegraafplaats. Dodenakkers die in één adem genoemd worden met Père Lachaise in Parijs of Highgate in Londen. Het Oud-Kerkhof van Hasselt behoort niet tot deze categorie van indrukwekkende begraafplaatsen, maar is wel een Vlaams monument.

Bedevaartsoord

Vergeet ook niet de cenotaaf (grafteken van persoon wiens het stoffelijk overschot elders verkeert of onvindbaar is) van het 'Heilig Paterke' die in 2003 zalig werd verklaard. Begin vorige eeuw werd deze minderbroeder begraven op het Oud-Kerkhof. Maar in 1926 werd hij bijgezet in de grafkapel naast de Minderbroederskerk in het centrum van de stad. Nu is het voor velen een bedevaartsoord. Er valt ook nog veel te vertellen over de flora maar beperk me hier tot een mooi symbool voor de dood – de treurvorm van de honingboom in perk drie en het mooie rood van de beuken in perk acht.

Tekst en foto: Edgard Nelissen

Praktische informatie

Oud-Kerkhof, Kempische Steenweg, Hasselt
 Open: dagelijks 10.00 - 17.00 uur
 Brochure met wandelroute is verkrijgbaar bij
 Het Stadsbus, Guido Gezellestraat 2
 Telefoon: +3211239890, www.hetstadsmus.be

De Tweede Wereldoorlog *leeft* in Nederland. De Eerste Wereldoorlog heeft deze status niet. Deze oorlog is natuurlijk langer geleden. Bovendien kon Nederland toen neutraal blijven. Maar in België en andere, toentertijd oorlogvoerende landen, wordt de Eerste Wereldoorlog de Grote Oorlog genoemd. Waarom stelt de oorlog van 1914-1918 die van 1939-1945 elders vaak in de schaduw? Een bezoek aan de voormalige slagvelden van het Belgische Ieper kan een antwoord geven op deze vraag.

Dagelijkse dodenherdenking

Droge getallen over aantallen slachtoffers zijn een graadmeter voor aangedaan leed. Afgezien van de overzeese gebiedsdelen sneuvelden in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog bijna 8.000 Nederlandse militairen. Zij liggen onder meer begraven op de erevelden bij Rhenen en Loenen. Een kleine vierhonderd verzetsmensen rusten op de erebegraafplaats bij Bloemendaal. Voor de ongeveer 25.000 gesneuvelde geallieerden zijn circa 25 militaire begraafplaatsen ingericht. De ruim 30.000 omgekomen Duitsers zijn op de militaire begraafplaats bij Ysselsteyn herbegraven. Niet in de laatste plaats lieten 195.000 burgers het leven onder wie 106.000 joden. In totaal eiste de Tweede Wereldoorlog in Nederland ongeveer 258.000 mensenlevens. Op de dertig militaire begraafplaatsen hebben jaarlijks dodenherdenkingen plaats.

Nederland langs de zijlijn

Van de oorlog zelf merkte het neutrale Nederland weinig. Zo noteerde schrijver en psychiater Frederik van Eeden in zijn dagboek hoe talloze Belgen in 1914 naar Nederland vluchtten. Aan het eind van de oorlog maakte hij zich vrolijk over de vlucht van de Duitse keizer naar Nederland. Af en toe drongen de artilleriebombardementen door tot zijn woonplaats Bussum. Op 5 oktober 1917 noteerde hij: 'Den geheelen dag voelt men het dreunen van het geschut in Vlaanderen'.

Een bezoek aan Ieper laat zien waarom Belgen de Eerste Wereldoorlog de Grote Oorlog noemen. Op weg naar het stadje in zuidwest België, doet het glooiende polderlandschap aan Holland denken. Bovenal is het er even nat en grijs. Nader je Ieper, dan vallen bij een kruispunt de identieke groene bordjes op die verwijzen naar militaire begraaf-

plaatsen. Bij het volgende kruispunt sturen gelijksoortige bordjes je naar andere oorlogsbegraafplaatsen: de voormalige slagvelden van Ieper zijn bereikt.

Ieper in de frontlinie

Terwijl de Duitsers in 1914 het grootste deel van België bezetten, hielden de Belgen stand aan het IJzerfront. De Britten namen de verdediging van het zuidelijk daarvan gelegen Ieper voor hun rekening om de Franse havens en daarmee de verbinding met Groot-Brittannië te beveiligen. Gezien vanuit de heringerichte Duitse loopgraaf Bayernwald is te zien dat het middeleeuwse stadje aan drie zijden door heuvels beschoten de Duitsers de Britse posities. Aangezien de Britten laaggelegen terrein verdedigden, stonden zij vaak met hun voeten in ondergelopen loopgraven en kraters. Gewonden stierven veelal de verdrinkingsdood. Tijdens de tweede slag bij Ieper in 1915 lanceerden de Duitsers de eerste gasaanval. Op hun beurt ondermijnden de Britten de hoger gelegen Duitse stellingen waardoor hele Duitse eenheden levend onder het zand werden begraven. Uiteindelijk werden rond Ieper vier, elk weken tot maanden durende, veldslagen uitgevochten. Het oorlogsgedruis dat in 1917 tot Van Eeden doordrong kwam van Brits

De Britten beschouwden de slagvelden als heilige grond die ze intact wilden laten

kanonvuur bij Passendale tijdens de derde slag om Ieper.

Ieper als militair cultuurlandschap

Sinds het einde van de Grote Oorlog probeert de bevolking van Ieper en omstreken een middenweg te vinden tussen hervatting van het dagelijks leven en instandhouding van plaatsen van herinnering. De Britten beschouwen de slagvelden als heilige grond die ze intact wilden laten. Ze moesten echter accepteren dat de Belgen het verwoeste Ieper herbouwden en het gewone leven hervatten.

De Belgen moeten wel leven met de levensgevaarlijke erfenis van de artilleriebeschietingen. Boeren en bouwvakkers vinden in de drassige grond nog jaarlijks tonnen munitie. Voor Nederlanders die gewend zijn dat de Explosieven Opruimingsdienst gevonden bommen met de grootste omzichtigheid ruimt, is het bizar om te zien dat de Belgen gevonden explosieven op pallets langs de weg leggen. Vervolgens worden de blindgangers naar de bij Ieper gelegen kazerne van Poelkapelle gebracht. Aangezien aan de buitenkant niet is te zien welke granaten een chemische – of springlading bevatten, wordt elk exemplaar via röntgenstraling onderzocht. Gewone granaten worden anno 2010 nog steeds van de lente tot in de herfst twee maal daags op vaste tijdstippen tot ontploffing gebracht: zo galmt de Grote Oorlog nog steeds na. Aangezien chemische exemplaren vanaf 1980 niet meer in de Golf van Biskaje mogen worden gedumpt, worden ze sinds 2000 stuk voor stuk open gezaagd om het chloor- of mosterdgas te verwijderen. Deze chemicaliën worden apart verzameld en vernietigd.

De plaatsen die aan de doden herinneren, zijn gezichtsbepalend voor het

militaire cultuurlandschap van Ieper. Tijdens de Eerste Wereldoorlog sneuvelden in België 40.000 Belgische militairen, 50.000 Fransen, 240.000 Britten en 220.000 Duitsers. Daarnaast lieten 9.000 burgers het leven. Van de in totaal 559.000 doden stierf het grootste deel in en rond Ieper.

Studentvrijwilligers

De Duitsers werden ter plekke begraven. Hun lijken zijn uiteindelijk herbegraven op vier militaire begraafplaatsen in zuidwest België. Op Langemark rusten 45.000 Duitsers begraven. Vanwege het grote aantal studentvrijwilligers werd de begraafplaats ‘Studentenfriedhof’ genoemd. In zijn antioorlogsroman *Im Westen nichts Neues* uit 1929 heeft veteraan Erich Maria Remarque beschreven hoe gymnasiasten opgejut door een leraar vrijwillig dienst nemen en aan het Westelijk front sneuvelen. Het kwart miljoen Britse gesneuvelden is na de oorlog niet gerepatrieerd omdat dit onhygiënisch was en logistiek een onmogelijke en te kostbare operatie. Gegoede families mochten hun dierbaren niet naar Groot-Brittannië overbrengen om ongelijkheid te voorkomen. De in 1917 opgerichte Imperial War Graves Commission zorgde bij Ieper voor de aanleg van ongeveer 130 begraafplaatsen. De headstones, de Stone of Remembrance en het Cross of Sacrifice zijn hier voor het eerst geplaatst. Tyne Cot bij Passendale is met 12.000 graven de grootste Britse begraafplaats. Tijdens pelgrimages na de oorlog konden Britse nabestaanden bij de laatste rustplaatsen van hun dierbaren afscheid nemen.

Geen triomfboog

Het indrukwekkendste monument van Ieper is de Menenpoort. Het is een geschenk van de Britten uit 1928.

Het kwart miljoen Britse gesneuvelden is na de oorlog niet gerepatrieerd omdat dit onhygiënisch was en logistiek een onmogelijke en te kostbare operatie

Hoewel zij overwinnaars waren, was er vanwege het enorme aantal doden, geen plaats voor triomfalisme en heldenverering. Daarom werd de Menenpoort geen triomfboog maar een gedenkteken waarop de namen van 55.000 Britse vermisten een plek kregen. Dagelijks wordt het verkeer bij de Menenpoort stilgelegd en blazen leden van de Ieperse brandweer hier om 20.00 uur de Last Post voor de gesneuvelden.

Vergelijken we de Tweede Wereldoorlog in Nederland met de Eerste Wereldoorlog in België, dan kostte laatstgenoemde oorlog ruim twee keer zoveel doden. België telt bovendien een veelvoud aan militaire begraafplaatsen. Het merendeel van de slachtoffers viel rond Ieper en hier zijn veel van de militaire begraafplaatsen te vinden. Dan wordt ook voor Nederlanders begrijpelijk waarom Belgen anno 2010 nog steeds van de Grote Oorlog spreken wanneer zij de Eerste Wereldoorlog bedoelen en waarom Ieper de doden dagelijks herdenkt.

Wim Cappers

Verder lezen:

C. Brants en K. Brants. *Velden van weleer. Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog.* (Amsterdam: Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, 2005, 7^e dr., ISBN 978-90-388-0337-1, 414 blz., € 25,90).
J. Meire. *De silte van de salient. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper.* (Tielt; Uitgeverij Lannoo, 2003, ISBN 978-90-209-5379-4, 460 blz., € 7,50).

Bezoektips:

In Flanders Fields Museum, Lakenhallen, Grote Markt 34 Ieper, www.inflandersfields.be; Memorial Museum Passchendaele 1917 (gelegen in een prachtig kasteeldomein), Ieperstraat 5 B-8980 Zonnebeke, www.passchendaele.be.

Gepassioneerde en vrijwillige inzet voor begraafplaatsen

Vorig jaar vierde de vereniging Epitaaf haar 25ste verjaardag. Dit zilveren jubileum werd luister bijgezet met een academische zitting in Gent en een receptie in het grafmakersatelier Salu in Laken. Net als in deze bijdrage werd er teruggeblikt op het prille begin van een kwart eeuw gepassioneerde én vrijwillige inzet voor het behoud van begraafplaatsen en grafmonumenten. In Vlaanderen (en België) was Epitaaf lange tijd de enige organisatie die zich bekommerde om het lot van de dodenakkers. Daar is gelukkig verandering in gekomen.

'Noem de oprichting van Epitaaf een uiting van fin-de-siècle moeheid of een nostalgisch omkijken naar een verleden waar nog waarden werden gekoesterd, in tegenstelling tot de komst van de nieuwe eeuw'. Deze wat sombere woorden tekende een journalist begin jaren '90 op uit de mond van Marcel Celis, de net verkozen voorzitter van de vereniging voor funeraire archeologie, zoals Epitaaf officieel heet. Een oprechte bewondering voor de kunde en de kunsten van ambachtslui en kunstenaars die het uitzicht bepaalden van onze (historische) begraafplaatsen is niet vreemd aan het merendeel van de actieve leden van Epitaaf. Maar veel belangrijker dan dit verlangen naar een vervlogen verleden was -en is nog steeds- de bekommernis om het funeraire erfgoed zoveel en zo goed mogelijk te bewaren en beschermen. In zekere zin waren de stichtende leden van Epitaaf hun tijd (ver) vooruit. Tegenwoordig beschouwt zowat iedereen begraafplaatsen als een belangrijk

INGANG (WINTERTUIN) VAN HET MUSEUM VOOR GRAFKUNST TE LAKEN (FOTO POL DE PRINS)

onderdeel van ons cultureel erfgoed. Midden de jaren '80, toen Epitaaf boven de doopvont gehouden werd, was de situatie nog totaal anders. Op enkele (kunst)historici na schonk niemand aandacht aan onze begraafplaatsen en

de grafmonumenten die er stonden te verkommeren.

Eeuwigdurend?

En toch hing er iets in de lucht. In Engeland ontstonden de eerste *ceme-*

tery friends groups; in dezelfde periode kregen in het Duitse Kassel de plannen vorm om een heus *Sepulkralmuseum* op te richten. Ook bij onze noorderburen broeide er wat: in 1986 zou hieruit ondermeer De Terebinth groeien. In het zuiden van het land was de kleine vereniging *Champs Funéraires* kortstondig actief. Hoewel het accent bij de verschillende groepen en in verschillende landen anders lag, viel er een gemeenschappelijke bekommernis te bespeuren: de poging om deze plaatsen en objecten te bewaren die opgericht waren met de bedoeling om de eeuwigheid te trotseren maar niet bestand bleken tegen decennia regen en wind, en later, verwaarlozing, vervuiling en vandalisme.

Een indirecte aanleiding om de vereniging op te richten in België was de wet van 1971 op de begraafplaatsen en lijkbezorging. Vooral één van de elementen uit deze wet, namelijk de afschaffing van de 'eeuwigdurende concessies' - bedoeld om het plaatsgebrek op vele dodenakkers tegen te gaan - zorgde op termijn voor een ware ravage. Gemeenten kregen 'carte blanche' om oude of verwaarloosde grafmonumenten te ruimen. De gevolgen werden in de loop van de jaren '80 duidelijk: overal te lande werden - soms heel waardevolle -, grafmonumenten afgebroken.

In deze context werd in november 1984 Epitaaf opgericht. Het bleek om een heterogene groep gepassioneerden te gaan met een kern in Antwerpen - vooral fotografen - en in Brussel, die voornamelijk uit kunsthistorici bestond. Maar daarnaast was er ook een archeoloog, een jurist, architecten... die elkaar vonden in een gemeenschappelijke -beroepsgebonden of persoonlijke- interesse voor begraafplaatsen. Het was een informele groep zonder structuur die het publiek in de eerste plaats wilde sensi-

Deze plaatsen en objecten bleken niet bestand tegen decennia regen en wind, en later, verwaarlozing, vervuiling en vandalisme

Een indirecte aanleiding om de vereniging op te richten was de wet van 1971 op de begraafplaatsen en lijkbezorging

biliseren voor dit type erfgoed. Rondleiden op begraafplaatsen bleek het middel bij uitstek om mensen te informeren over de waarde van deze verwaarloosde sites.

Funerair beeldhouwwerk

Het eerste grote evenement waarmee Epitaaf bekendheid kreeg bij een ruimer publiek was de tentoonstelling 'Op leven en dood', in Antwerpen tijdens de zomer van 1987. Voor deze expositie over 'het grafmonument' werkte Epitaaf nauw samen met Ernest Salu III, de laatste mannelijke telg van een dynastie van beeldhouwers die zich rond 1870 gevestigd had naast de begraafplaats van Laken, een deelgemeente van Brussel. De familie had zich gespecialiseerd in funerair beeldhouwwerk en een aanzienlijk deel van de grafmonumenten op het kerkhof van Laken, een van de belangrijkste en mooiste van het land, werden in hun atelier vervaardigd.

Reeds bij het opbouwen van de tentoonstelling in 1987 kwam het idee ter sprake om het atelier Salu om te vormen tot een museum voor grafkunst. Deze plannen raakten in een stroomversnelling na het plotse overlijden van Ernest Salu in september 1987. Zijn dochters besloten het atelier en het aanpalende woonhuis te verkopen. Epitaafleden zochten en vonden een koper voor het unieke geheel. Twee jaar later vormde Epitaaf zich officieel om in een vzw (vereniging zonder winstoogmerk) met het oog op de verwerving van de erfpacht van het grafmakersatelier Salu. Sindsdien heeft Epitaaf een dubbele doelstelling: enerzijds blijft ze ijveren voor de studie en het behoud van

het funeraire erfgoed, en dat door middel van publicaties, rondleidingen en tentoonstellingen. Anderzijds bouwen ze, beetje bij beetje, het voormalige grafmakersatelier uit tot een bescheiden Museum voor Grafkunst, annex Documentatiecentrum voor Funeraire Cultuur. Het beheer en de restauratie van het atelier slorpt, sinds begin jaren '90, veel van de energie en middelen van de vereniging op. Toch is Epitaaf steeds present op de jaarlijkse Erfgoeddag en Monumentendag, met rondleidingen en tentoonstellingen. Het verheugt ons overigens dat nu ook andere verenigingen zoals 't Grafzerkje, heemkringen en lokale erfgoedverenigingen, het publiek betrekken bij het funerair erfgoed in België. Hoewel er in 25 jaar een belangrijke mentaliteitswijziging heeft plaatsgevonden, blijft er immers nog ontzettend veel te bestuderen en bewaren...

Tim Jansens

Penningmeester Epitaaf

www.epitaaf.org

ERNEST SALU II IN ZIJN ATELIER, HET HUIDIGE MUSEUM VOOR GRAFKUNST (FOTO FONDS EPITAAF)

Excursie per fiets rond Epe

Datum: 28 augustus.

Plaats: Epe, Yarden Uitvaartcentrum, Stationsstraat 29 te Epe.

Programma: 10.00 uur ontvangst met een kop koffie of thee. Om ongeveer 10.30 uur begint de fietstocht. Rond 16.00 uur zijn we hier weer terug.

Het gaat om een fietstocht van ongeveer 23 km langs begraafplaatsen. We bezoeken eerst begraafplaats Norelbos (evt met gids), daarna gaan we naar begraafplaats Tongeren. Hier vertelt iemand van Landgoed Tongeren over deze familiebegraafplaats. Vervolgens

bezoeken we de begraafplaats in Emst. Daarna fietsen we naar de algemene begraafplaats aan de Tongerenseweg. Tenslotte bekijken we nog even de rooms-katholieke begraafplaats te Epe. Daarna fietsen we terug naar het startpunt. Iedereen krijgt een boekje met de fietsroute.

We gebruiken de (zelf meegenomen) lunch op de picknickplaats bij Landgoed Tongeren.

Opgeven voor 31 juli bij:
Wim Vlaanderen T. 038 453 1526 /
vlaanderenmei@gmail.com.

Organisatoren: Wim Vlaanderen en Jan Mulder.

De kosten van € 7,50 graag overmaken op gironummer 335536 van Vereniging De Terebinth te Amsterdam o.v.v. Excursie Epe. Deelnemers: maximaal twintig.

Deelnemers kunnen zelf een fiets meenemen, of deze huren via De Terebinth (dit dan duidelijk bij opgave vermelden, ook heren/damesfiets). De kosten hiervan komen dan boven op de excursiebijdrage.

Leerzame excursie Dordrecht op 17 april

DETAIL GRAFERK VAN EEN LID VAN
HET SCHOENMAKERSGILDE

Opkomst: veertien leden. We begonnen in de Augustijnenkerk, waar we door twee gidsen rondgeleid werden. Veel funeraire cultuur, waaronder het graf van

de schilder Albert Cuyp. Eén graf sprak me aan: dat van A. de Vogel, overleden op 19-4-1835, met de tekst:

Hij die gewoon was het graf met lijken te verzaden

Ligt daardoor afgemat hier zelf ten spijs der maden

Deze man was koster, maar ligt tegen de muur van de kerk aan begraven omdat na 1829 niet meer in de kerk begraven mocht worden. Daarna gingen we naar de Grote Kerk, waar een gids ons weer rond leidde. We zagen de Sint Ausbertuskapel, Ausbertus was de patroon van de bakkers en is afgebeeld op de sluitsteen van het gewelf. Op de vloer herinneren de gekruiste brood-

spanen aan de graven van de bakkers. Verder zagen we de graven van het schoenmakersgilde, hier waren diverse schoenen op de graven afgebeeld. 's Middags hebben we begraafplaats de Essenhof bezocht, hier zijn we rondgeleid door Wim Vlaanderen. Het oude gedeelte was de moeite waard om te bekijken, met de grafkelders, beelden op de graven en het graf met de twee paarden. Het was een geslaagde dag waarbij we veel opgestoken hebben van de funeraire cultuur in Dordrecht.

Tekst en foto: Jan Mulder

Van het bestuur

Het bestuur wil graag ook langs deze weg haar welgemeende excuses aanbieden aan de directie van begraafplaats De Essenhof in Dordrecht met betrekking tot de gang van zaken rond de excursie op 17 april. Tijdens de voorbereiding zijn, door een communicatiestoornis tussen betrokkenen binnen de vereniging, niet op tijd de benodigde afspraken met De Essenhof gemaakt en ook de wijze waarop de communicatie vervolgens heeft plaatsgevonden was laakbaar. Het bestuur is zich er terdege van bewust dat dit heeft geleid tot een onaantvaardbare situatie voor de directie van deze begraafplaats. Het bestuur zal er op toezien dat de interne en externe communicatie rond de excursies in het vervolg correct verloopt.

Excursies in 2010

19 juni Middelburg

(Georganiseerd door Peter Faase)

28 augustus Epe, funeraire fietstocht over de Veluwe

(Georganiseerd door Jan Mulder)

11 september Rolde

(Georganiseerd door GertJan Praas),
Naar de hunebedden, kerk en begraafplaats

Opgeven bij gertjan-59@hotmail.com of
T. 0592 346 857.

Nieuwe bureaumedewerker

Per 1 april heeft Hester van der Hoorn de taken van bureaumedewerker Liesbeth Vermeulen overgenomen. Hester is ook secretaris van Vereniging De Terebinth. Liesbeth blijft wel eindredacteur van het blad *Terebinth*. Zij was bureaumedewerker sinds 1 januari 2008. Hester neemt het bureau tijdelijk waar,

tot er een opvolger is gevonden die deze taken voor langere tijd wil uitvoeren.

Informatie over de functieomschrijving kan worden verkregen bij Hester van der Hoorn of voorzitter Harry Arkesteijn (voorzitter@terebinth.nl, T. 040 2070636 06 4660 0647). Het e-mailadres blijft

hetzelfde. De nieuwe contactgegevens zijn:

Bureau Vereniging De Terebinth, t.a.v. Hester van der Hoorn, Dorpsstraat 99, 2903 LA Capelle a/d IJssel
T. 010 28 47 012
bureau@terebinth.nl
www.terebinth.nl

Van de bestuurstafel

Het is nu zo'n kleine twee jaar geleden dat ik ja hebt gezegd op de vraag om het voorzitterschap van de Vereniging De Terebinth tijdelijk op me te nemen. Als ik terugkijk dan zijn er verschillende zaken geweest die extra aandacht vroegen en nog vragen. Allereerst is dat het vormen van een goed en geolied bestuur: geen eenvoudige klus. Los van de tijd die het kost om dat te realiseren is het erg belangrijk het vuur van de vereniging brandend te houden zodat het warmte geeft en inspireert. Als bestuur hebben we daar het afgelopen jaar een aantal acties voor ondernomen zoals het formuleren van een ambitiestatement, een werkplan. Belangrijker dan woorden zijn juist de bijeenkomsten van de algemene vergaderingen (av) de afgelopen jaren geweest, zeker ook de vergaderingen van de regionale adviseurs. Heel plezierig en verrassend hoeveel leden enthousiast zijn en zich druk maken over het funerair erfgoed in Nederland en daarbuiten. Daarover nadenkend valt het me op dat we als vereniging vaak wat in de luwte opereren, maar in de schaduw heel actief zijn. Naar buiten toe, regionaal, provinciaal en nationaal zijn we als vereniging bescheiden. De gedachte komt bij me op, moeten we als

vereniging niet gaan werken aan een soort manifest over de zorg voor en beleving van de funeraire cultuur dat we aan de samenleving en politiek gaan aanbieden. Een manifest over: waar staat Nederland wat betreft de beleving van de funeraire cultuur en wat vinden wij daar als De Terebinth nu van. In 2011 zullen we als vereniging ons 25-jarig bestaan vieren. Het zou mooi zijn als we als resultaat van een discussie in onze vereniging volgend jaar april een door de vereniging gedragen manifest zouden kunnen aanbieden. Hoe kunnen we dat doen? Ik denk aan een kort pamflet dat ik de vereniging op de komende av wil voorleggen. Daarna stel ik voor dat het bestuur in de regio's enkele rondetafelgesprekken met leden belegt om hen over zo'n manifest te raadplegen. Juist in de regio's en contacten lokaal loop je tegen mogelijkheden en knelpunten op. Zo'n manifest zou een mooie verantwoording zijn van 'waar we ons druk over maken en waarom' en een mooie opmaat zijn voor de komende 25 jaar voor de vereniging. Hopelijk deelt u mijn gedachten en wij als bestuur stellen reacties via mail of per oorspronkelijke post op prijs.

Namens het bestuur,
Harry Arkesteijn, voorzitter

Levendige bijeenkomst regioadviseurs

De eerste bijeenkomst van de regioadviseurs in 2010 vond op 6 maart plaats in de voormalige beheerderwoning van de oude begraafplaats in Gorinchem, die Terebinthlid Mieke Noorloos ter beschikking had gesteld.

Twaalf regionaal adviseurs regioadviseurs waren die dag aanwezig. Dagvoorzitter was Harry Arkesteijn.

Alle regioadviseurs deden verslag van de activiteiten binnen de eigen regio en de rol die zij hierin hebben vervuld. Na deze ronde van wederzijdse informatie-uitwisseling kreeg speciale gast Frank Mutter het woord, die zijn visie gaf op de nieuwe Wet op de lijkbezorging en de raakvlakken van deze wet met de doelstellingen en activiteiten van De Terebinth. Deze lezing veranderde op natuurlijke wijze al snel in een spel van vraag en antwoord, waarbij een levendige discussie ontstond over de voor- en nadelen van de nieuwe wet. Vooral de onderwerpen 'natrekking', 'onbekende doden' en thanatopraxie hielden de gemoederen bezig.

Tijdens de lunch wandelden de aanwezigen in groepjes over de begraafplaats. Het thema 'waarde' kwam aan de orde, in het bijzonder ten aanzien van groen en aanleg, steen en symboliek en tenslotte historie. Na terugkeer van deze rondgang werden de impressies uitgewisseld. De regioadviseurs ontvingen het verzoek om (tussentijdse) 'oefensessies' met gerichte opdrachten te organiseren. Hier is veel interesse voor en het zal de deskundigheid bevorderen.

Tenslotte werden mogelijkheden voor ledenwerving besproken en een oproep aan de regioadviseurs gedaan om meer artikelen over de eigen activiteiten in de regio aan te bieden bij de redactie van het verenigingsblad Terebinth.

De volgende bijeenkomst is op 2 oktober 2010.

Tekst: Hester van der Hoorn

Foto: Ed Kuik

Communicatie en coöperatie

Is het regionaal adviseurschap een bron van vreugde of van frustratie? Op 26 maart had hierover een rondetafelgesprek plaats met twee adviseurs van het eerste uur: Rindert Brouwer en Teun Oosterbroek.

Rondetafelgesprek met regionaal adviseurs

RINDERT BROUWER (L) EN TEUN OOSTERBROEK
AAN DE RONDE TAFEL

Sinds haar oprichting in 1986 zet De Terebinth zich in voor het redden van bedreigde funeraire cultuur. In 1997 is deze activiteit ondergebracht bij de regiocoördinatoren. Meer in overeenstemming met hun taak heten zij sinds 2009 regionaal adviseurs. Zij adviseren plaatselijk actieve personen en partijen die verantwoordelijk zijn voor inventarisatie, financiering en restauratie. Rindert en Teun beamen dat het adviseurschap hun vreugde geeft. Met hun partners hebben zij in hun regio's Zuidoost-Brabant en Achterhoek/IJsselzoom veel kerkhoven en begraafplaatsen bekeken. Beiden hebben een netwerk opgebouwd en De Terebinth in de gemeentegidsen van hun regio laten vermelden. Staat er in Olst-Wijhe een graf op de nominatie om te worden geruimd, dan vraagt de gemeente eerst Teun om advies.

Het grotendeels geruimde grafveld ziet er dan uit als een slecht gebit met enkele tanden en kiezen

Problemen

Soms levert het advieswerk frustratie op. Zo is het lastig om draagvlak te creëren. Meestal roept een gemeente-ambtenaar, een heemkundekring of een kerkbestuurder de hulp in van de regionaal adviseur. Deze schrijft dan een rapport om het probleem in kaart te brengen. Loopt het contact via de gemeente of een protestants kerkbestuur, dan komt het meestal in orde. Historische verenigingen en parochies laten vaak weinig meer van zich horen. Informeert de regionaal adviseur nog eens, wat er gaat gebeuren dan krijg je volgens Rindert als antwoord: 'De Terebinth heeft niets gedaan'.

Vooral de contacten met parochies zijn problematisch. Tegenwoordig zetten conservatieve pastoors weer de toon. Zij hebben weinig belangstelling voor funeraire cultuur. Het pastorale werk heeft prioriteit. Denken ze toch na over een herinrichting, dan komen ideologische tegenstellingen bovendien. Aansluitend bij de Noord-Europese traditie hebben katholieke begraafplaatsen soms een groen karakter. De Terebinth pleit voor het behoud daarvan omdat de beplanting kan worden gezien als

een voorafschaduw van het paradijs. Conservatieve pastoors zijn daarentegen van mening dat het uiterlijk niet op de heilsverwachting vooruit mag lopen. Ze willen rustplaatsen vol gedenksteden zoals dat in het katholieke Zuid-Europa gebruikelijk is. Rindert concludeert: 'Bij parochies krijg je geen poot aan de grond'.

Vanzelfsprekend is geld vaak een struikelblok. Ook al wijst de regionaal adviseur op de mogelijkheid om subsidieverstrekkingen in te schakelen, de lokale partijen komen vaak niet verder dan de vraag: 'Wat kost dat?'

Geld frustreert het beschermen van funeraire cultuur vooral in kleine gemeenschappen waar iedereen elkaar kent. Rechthebbenden accepteren niet dat graven blijven bestaan waarvoor niet meer wordt betaald. Het grotendeels geruimde grafveld ziet er dan uit als een slecht gebit met enkele tanden en kiezen.

Aandachtspunten

Het rondetafelgesprek levert twee aandachtspunten op. Regionaal adviseurs zouden eerder en beter met de lokale partijen moeten communiceren: De Terebinth adviseert, de hulpvrager heeft voldoende steun. Zo voorkom je wederzijdse frustratie en creëer je draagvlak en daadkracht.

Daarnaast is meer coöperatie nodig. Teun is bijvoorbeeld betrokken bij een project van onder meer Landschap Overijssel om begraafplaatsen te behouden. Verder kan De Terebinth leren van de Stichting Oude Groninger Kerken die kerken én kerkhoven beschermt. Juist voor het behoud van cultuurlandschappen is tegenwoordig geld beschikbaar. Met meer aandacht voor communicatie en coöperatie zal de regionaal adviseur vaker succes hebben. Aan Teun en Rindert ligt het niet. Zij blijven met doorzettingsvermogen en kennis van zaken invulling geven aan de functie van regionaal adviseur.

Tekst en foto: Wim Cappers

We bevinden ons op de begraafplaats Schoonselhof in Antwerpen. Jacques Buermans (1947), voorzitter van Grafzerkje vertelt hoe in 1997 een monument met zittende wenende vrouw en een gebeeldhouwde kop van de overledene bijna in de container belandde. Hij nam de verlopen concessie over en sindsdien koestert hij dit monument: het wordt namelijk zijn grafmonument.

Het gebeeldhouwde hoofd heeft wel iets van het huidige hoofd van Jacques, hij dient enkel nog een snorretje te kweken. Hier wil hij begraven worden. Op het monument komt dan vanzelfsprekend zijn naam te staan. Hij weet precies waar: onderaan, waar het zo min mogelijk stoort.

Een oud grafmonument opnieuw gebruiken, komt dat in Vlaanderen meer voor?

Wil je een monument hergebruiken, wij noemen dat in bruikleen nemen, dan kost dat tegenwoordig al snel enkele duizenden euro's. Hoe breder het monu-

Gast aan het woord

Jacques Buermans

ment, hoe meer je betaalt. Wat we hier ook kennen is peterschap. Je wordt peter van een grafmonument, dat wil zeggen: je neemt de zorg voor je geliefde dichter of schrijver op je. Daartoe sluit je met de gemeente een contract. Kost je geen cent maar de gemeente controleert wel of je je aan de afspraak houdt. Wij van Grafzerkje zijn erg voor peterschap en bruikleen, want waardevol funerair erfgoed wordt daarmee gered.

Hoe ben jij zélf in het funeraire gekomen?

Aanvankelijk werkte ik bij de Belgische staat bij de toenmalige R. T. T., Regie voor Telegrafie en Telefonie – voor insiders: Rap Terug Thuis. Wegens ploegendienst beschikte ik overdag over heel wat vrije tijd. Gedurende bijna twintig jaar speelde ik muziek in diverse orkesten. Later werd ik medewerker van *De Nieuwe Gazet*. Huwelijken, bankovervallen, het gewone regionale nieuws, daar draaide het bij de krant om. Ik heb daar een vlotte pen ontwikkeld. In 1995 ontstond mijn funeraire knik na een interview met een steenkapper die de monumenten van alle grote mensen van de begraafplaats Kiel, drie kilometer hier vandaan, naar deze begraafplaats Schoonselhof moest overbrengen. De passie van die steenkapper werkte aantekelijk.

En vanuit dát enthousiasme heb je de vzw Grafzerkje opgericht?

Zeker! En Grafzerkje is ondertussen uitgegroeid tot een groep van begraaf-

plaatsfanaten die bezoeken organiseren aan funerair interessante plaatsen in binnen- en buitenland. We zetten ook ons in voor restauratie en de overname van verlopen concessies. Hierbij treedt de vzw, bij jullie heet zoiets stichting, op als rechtspersoon bij plaatselijke besturen. Via de schepenen (wethouders) van Antwerpen proberen we fondsen te verwerven. Wij vormen een groep van ruim tweehonderd leden die tweemaandelijks een digitale Nieuwsbrief rondsturen.

Er is wel een verschil met De Terebinth in Nederland. Onze vzw Grafzerkje kent veel minder leden die beroepshalve bij ons zijn aangesloten, minder begraafplaatsbeheerders of funeraire academici bijvoorbeeld. Voor mij is het een full time job die ik met alle soorten van plezier uitoefen. Als ik niet voor de vzw werk, geef ik rondleidingen op Schoonselhof maar ook voor een rondleiding op een Parijse, Londense of Weense dodenakker draai ik mijn hand niet om. Zo'n wandeling helpt om de taboesfeer die in Vlaanderen meer aanwezig is dan in Nederland, weg te werken. Een rondleiding, waarbij ik humor niet uit de weg ga, werkt echt drempelverlagend. Op Schoonselhof organiseer ik regelmatig themawandelingen. Een thematische rondwandeling rond schrijvers en dichters trekt veel belangstelling omdat deze omlijst wordt met gedichten die voorgedragen worden door leerlingen van de Academie voor Muziek en Woord van Hoboken.

Jannes H. Mulder

COLOFON

Terebinth XXIV (2010-2)
ISSN: 1382-5259
Tijdschrift voor Funerair Cultuur. Uitgave van Vereniging de Terebinth.

Redactieadres

Kantershof 372, 1104 GV Amsterdam,
T 020-609 0583; terebinth@upcmail.nl.
Ook voor advertenties en inlegvellen.

Digitale Nieuwsbrief

abonneren via de website.

© Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Bouke Jagt, Jannes H. Mulder Bert Pierik (fotoredacteur), Liesbeth Vermeulen (eindredacteur). Terebinth verschijnt vier keer per jaar.

De inleverdata van kopij in 2010

15 juli en 15 oktober (nummers verschijnen rond 1 september en 1 december).

Opmaak, druk en verzending

Godoy en Godoy, Rotterdam,
www.guysengodoy.nl.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost in 2010 voor personen □ 22,50, elke huisgenoot □ 9,50 en organisaties □ 75 per jaar. Bibliotheken/media kunnen zich op het tijdschrift

abonneren voor □ 22,50. Losse nummers kosten □ 4 per exemplaar (inclusief verzendkosten).

Dagelijks bestuur Vereniging De Terebinth

Harry Arkesteyn (voorzitter),
T 040-2070636, voorzitter@terebinth.nl;
Hester van der Hoorn (secretaris),
T 06-22562028, secretaris@terebinth.nl;
Paul Stoffels (penningmeester), T 0499-391044, penningmeester@terebinth.nl

Bureau

Hester van der Hoorn, Dorpsstraat 99
2903 LA Capelle a/d IJssel;
T 010- 284 7012; www.terebinth.nl;
bureau@terebinth.nl.